

O'QUVCHILAR NUTQIY KOMPOTENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA BADIY
MATNLARNING DIDAKTIK TAMOYILLARI

Qosimova Saida

*Andijon davlat pedagogika institute o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2- bosqich
magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'quvchilarning nutqiy kompetentligini rivojlantirishda badiiy matnlarning o'rni va ahamiyati yoritiladi. Badiiy matnlar orqali o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, fikrlash qobiliyatini kengaytirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, badiiy asarlar asosida nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish metodlari va samarali pedagogik yondashuvlar haqida so'z yuritiladi. Maqolada nazariy va amaliy jihatlar uyg'un holda bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *nutqiy kompetentlik, badiiy matn, nutq rivoji, so'z boyligi, og'zaki nutq, yozma nutq, pedagogik metodlar, til o'qitish, o'quvchi faoliyati, kommunikativ yondashuv*

Аннотация: *В данной статье рассматривается роль и значение художественных текстов в развитии речевой компетенции учащихся. Анализируются возможности обогащения словарного запаса, развития устной и письменной речи, а также формирования мышления на основе художественных произведений. Особое внимание уделяется методам и педагогическим подходам, направленным на формирование речевых навыков с использованием художественных текстов. В статье гармонично сочетаются теоретические и практические аспекты.*

Ключевые слова: *речевая компетенция, художественный текст, развитие речи, словарный запас, устная речь, письменная речь, педагогические методы, обучение языку, деятельность учащихся, коммуникативный подход*

Abstract: *This article explores the role and importance of literary texts in developing students' communicative competence. It analyzes how literary texts contribute to vocabulary enrichment, the development of oral and written speech, and the enhancement of critical thinking skills. The study also discusses effective pedagogical methods and approaches for forming speech skills through literary materials. Both theoretical and practical aspects are comprehensively covered in the article.*

Keywords: *communicative competence, literary text, speech development, vocabulary enrichment, oral speech, written speech, pedagogical methods, language teaching, student activity, communicative approach*

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri — barkamol, mustaqil fikrlay oladigan, o'z fikrini ravon va asosli bayon eta oladigan shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, o'quvchilarning nutqiy kompetentligini rivojlantirish ona tili ta'limining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Nutqiy kompetentlik nafaqat til bilimlarini egallashni, balki ularni

amaliyotda to'g'ri qo'llay olish, muloqot jarayonida samarali foydalanish ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar o'quvchilarning nutqini rivojlantirishda an'anaviy usullardan tashqari, innovatsion metodlar va samarali didaktik vositalardan foydalanishni talab etmoqda. Shunday vositalardan biri sifatida badiiy matnlar alohida ahamiyat kasb etadi. Badiiy matnlar o'zining obrazlilik, ifodaliligi va ta'sirchanligi bilan o'quvchilarning nafaqat til boyligini oshiradi, balki ularning estetik tafakkurini, mustaqil fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Ona tili darslarida badiiy matnlardan foydalanish o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini takomillashtirish, so'z boyligini kengaytirish hamda nutq madaniyatini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, matn ustida ishlash jarayonida o'quvchilarning tahlil qilish, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi ko'nikmalari shakllanadi, bu esa ularning kommunikativ kompetentligini yanada mustahkamlaydi.

Mazkur maqolada o'quvchilar nutqiy kompetentligini oshirishda badiiy matnlarning o'rni va ahamiyati ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, badiiy matnlar asosida nutqni rivojlantirishning samarali usullari va metodlari yoritib beriladi.

Nutqiy kompetentlik tushunchasi va uning tarkibiy qismlari . Nutqiy kompetentlik o'quvchining til vositalaridan to'g'ri, o'rinli va samarali foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. U kommunikativ faoliyat jarayonida shakllanib, o'quvchining fikrni og'zaki va yozma shaklda aniq, mantiqiy va izchil bayon eta olish ko'nikmalarini qamrab oladi. Ilmiy manbalarda nutqiy kompetentlik tarkibiga lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik komponentlar kirishi ta'kidlanadi.¹

O'quvchilarda nutqiy kompetentlikni shakllantirish uzluksiz pedagogik jarayon bo'lib, bunda nafaqat grammatik bilimlar, balki ularni amaliy qo'llash ko'nikmalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ona tili darslarida o'quvchilarning faol nutqiy faoliyatga jalb etilishi ushbu kompetensiyaning rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Badiiy matnlarning nutqiy rivojlanishdagi didaktik imkoniyatlari juda keng. Xususan, badiiy matnlar o'zining estetik va tarbiyaviy xususiyatlari bilan ta'lim jarayonida muhim didaktik vosita hisoblanadi. Ular o'quvchilarga tilning boy imkoniyatlarini amaliy ko'rinishda namoyon etadi, so'zlarning ma'no nozikliklarini anglashga yordam beradi. Badiiy matnlar orqali o'quvchilar sinonimlar, antonimlar, frazeologik birliklar hamda tasviriy vositalardan foydalanishni o'rganadi.²

Shuningdek, badiiy asarlar o'quvchilarning tasavvurini kengaytiradi, obrazli fikrlashini rivojlantiradi. Bu esa o'z navbatida ular nutqining ifodaliligi va ta'sirchanligini oshiradi.

Masalan, matn tarkibidagi metafora, epitet va taqqoslashlar o'quvchilarning nutqida badiylik unsurlarining paydo bo'lishiga xizmat qiladi.

¹ Hymes D. On Communicative Competence. – 1972.

² Karimov S. Ona tili o'qitish metodikasi. – T., 2018.

Badiiy matn asosida nutqni rivojlantirish metodlari, xususan, ona tili darslarida badiiy matnlar bilan ishlash turli metodlar orqali amalga oshiriladi. Jumladan: matnni tahlil qilish metodi – o‘quvchilar matn mazmunini chuqur o‘rganadi, asosiy g‘oyani aniqlaydi va uni izohlashga harakat qiladi; qayta hikoyalash metodi – o‘quvchilar matnni o‘z so‘zlari bilan bayon etadi, bu esa ularning og‘zaki nutqini rivojlantiradi; ijodiy yozuv metodi – matn asosida hikoya, esse yoki dialog tuzish orqali yozma nutq rivojlantiriladi; interaktiv metodlar (debat, rolli o‘yinlar) – o‘quvchilarni erkin fikr bildirishga undaydi.³

Mazkur metodlar o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirib, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatadi. Ayniqsa, rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilar turli kommunikativ vaziyatlarda nutqdan foydalanish tajribasini orttiradi.

Badiiy matnlar orqali so‘z boyligini oshirish orqali o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish nutqiy kompetentlikni rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir. Badiiy matnlar esa yangi so‘zlar va iboralarni o‘rganish uchun eng samarali manbalardan biri hisoblanadi. Matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilar notanish so‘zlarning ma‘nosini aniqlaydi, ularni nutqda qo‘llashni o‘rganadi.⁴

Bundan tashqari, badiiy matnlar o‘quvchilarda so‘zlarga nisbatan sezgirlikni oshiradi, ularning nutqida aniqlik va boylukni ta‘minlaydi. Natijada o‘quvchilar o‘z fikrini yanada to‘liq va ta‘sirchan ifoda eta boshlaydi.

Zamonaviy ta‘limda badiiy matnlardan foydalanishning bugungi kunda ta‘lim jarayonida interaktiv va innovatsion metodlarning qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Badiiy matnlar esa ushbu metodlar bilan uyg‘unlashgan holda o‘quvchilarning nutqiy kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, matn asosida tashkil etilgan muammoli vaziyatlar, guruhli ishlash va taqdimotlar o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.⁵

Shuningdek, davlat ta‘lim standartlarida ham o‘quvchilarning nutqiy kompetentligini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo‘lib, bunda badiiy matnlardan foydalanish muhim o‘rin tutadi.⁶

Masalan 6-sinf adabiyot darsligidagi Ibroyim Yusupovning “Qadrdon so‘qmoqlar” she‘ri o‘quvchilarda Vatanga muhabbat, bolalik xotiralari va tabiatga mehr tuyg‘ularini ifodalovchi badiiy asar hisoblanadi. Ushbu she‘r o‘zining sodda, ravon va obrazli tili bilan 6-sinf o‘quvchilari uchun juda qulay didaktik material bo‘lib xizmat qiladi. Obrazli tafakkurni rivojlantirish she‘rda “so‘qmoq” obrazi nafaqat yo‘l, balki bolalik xotiralari, ona yurtga bog‘liqlik ramzi sifatida tasvirlanadi. Bu o‘quvchilarda obrazli fikrlashni rivojlantiradi. Natijada ular oddiy so‘z ortida chuqur ma‘no borligini anglay boshlaydi va o‘z nutqida ham badiiylikka intiladi. Bu esa nutqiy kompetentlikning muhim jihati — fikrni obrazli ifodalash ko‘nikmasini shakllantiradi.

³ Karimov S. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T., 2018.

⁴ Mirzayev A. Til va nutq madaniyati. – T., 2020.

⁵ Tolipov O‘, Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar. – T., 2017.

⁶ Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – T., 1997.

She'r tarkibida tabiat, bolalik, yo'l, xotira bilan bog'liq ko'plab ifodali so'z va iboralar qo'llangan. O'quvchilar ushbu so'zlarni o'rganish orqali: yangi leksik birliklarni o'zlashtiradi, sinonim va tasviriy vositalarni anglaydi, ularni o'z nutqida qo'llashga harakat qiladi. Bu jarayon o'quvchilarning lug'at boyligini oshiradi, bu esa nutqiy kompetentlikning asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Og'zaki nutqni rivojlantirish : she'r asosida o'quvchilarga quyidagi topshiriqlar berilishi mumkin: she'rni ifodali o'qish; mazmunini qayta hikoyalash; "Mening qarddon joyim" mavzusida gapirish.

Bu mashg'ulotlar o'quvchilarning: fikrni izchil bayon qilish, to'g'ri talaffuz qilish, erkin nutq tuzish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Yozma nutqni shakllantirish :she'r asosida esse yoki kichik matn yozdirish orqali o'quvchilarning yozma nutqi rivojlantiriladi.

Masalan: "Men uchun qarddon maskan" mavzusida insho yozish; she'rga davom sifatida kichik hikoya tuzish. Bu esa nutqiy kompetentlikning yana bir muhim qismi — yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Estetik did va nutq madaniyati She'rning badiiyliги o'quvchilarda estetik didni shakllantiradi. Ular chiroyli, ifodali gapirishga intiladi, nutqida qo'pol yoki noo'rin so'zlardan qochishga o'rganadi. Natijada nutq madaniyati rivojlanadi. "Qarddon so'qmoqlar" she'ri o'quvchilar nutqiy kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

U orqali o'quvchilarda so'z boyligi kengayadi, obrazli tafakkur shakllanadi, og'zaki va yozma nutq ko'nikmalari rivojlanadi. Shu sababli badiiy matn sifatida ushbu she'rni dars jarayonida maqsadli qo'llash o'qitish samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilar nutqiy kompetentligini rivojlantirishda badiiy matnlar muhim didaktik vosita sifatida xizmat qiladi. Badiiy asarlar o'quvchilarning nafaqat lug'at boyligini oshiradi, balki ularning fikrni izchil, mantiqiy va ifodali bayon etish ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Ayniqsa, obrazli ifoda, badiiy tasvir vositalari va emotsional ta'sir kuchi orqali o'quvchilar nutqining boyishi va ravonlashuviga erishiladi.

Shuningdek, badiiy matnlar bilan ishlash jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, xulosa chiqarish hamda o'z munosabatini erkin bildirish kabi muhim nutqiy kompetensiyalari rivojlanadi. Bu esa ularning kommunikativ salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Demak, ona tili va adabiyot darslarida badiiy matnlardan maqsadli va tizimli foydalanish o'quvchilarning nutqiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Shu bois, o'qituvchilar badiiy matnlarning didaktik imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Hymes D. "On Communicative Competence". – 1972.
- 2.Karimov S. "Ona tili o'qitish metodikasi". – T., 2018.

- 3.Yo'ldoshev J., Usmonov S. "Pedagogik texnologiya asoslari". – T., 2014.
- 4.Mirzayev A. "Til va nutq madaniyati". – T., 2020.
- 5.Tolipov O',Usmonboyeva M. "Pedagogik texnologiyalar". – T., 2017.
- 6.Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – T., 1997.